

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК: 349. 342 (045)

М. Г. Єрмілова,
здобувач

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового регулювання правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні. Дається змістовий аналіз чинного вітчизняного законодавства в цій сфері, досліджуються положення міжнародно-правових актів щодо зазначеної проблематики.

Ключові слова: декларація, дитина з обмеженими можливостями, конвенція, нормативно-правовий акт, права дитини.

Принцип соціальної держави, закріплений в Конституції України, розвинений в економічних, соціальних і культурних правах людини і громадянина, конкретизується в законодавстві, що регулює правовий статус людей з обмеженими можливостями.

Діти з особливими потребами мають особливий правовий статус, що обумовлено необхідністю надання їм додаткових соціальних гарантій, без яких реалізація їх конституційних прав і свобод може бути ускладнена. Правовий статус дітей з обмеженими можливостями здоров'я закріплений у відповідних міжнародних і національних нормативно-правових актах.

На сьогоднішній день, в українському законодавстві відсутній єдиний термін, який би позначав категорію дітей, які мають вади у фізичному і (або) психічному розвитку. Відсутність єдиного розуміння вказаного терміну та його законодавчого закріплення, сприяє виникненню невизначеності та двозначності у різного роду державних нормативно-правових актах, що регламентують права дитини з особливими потребами, а також ускладнюють ряд юридичних дій щодо захисту цих прав. Тому дослідження питань нормативно-правового регулювання правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні є вкрай актуальним на сьогоднішній день.

Значимо, що дослідженням окремих аспектів правового положення дитини з обмеженими можливостями в Україні займалися такі вчені як В. С. Андрєєв, Г. В. Ананьєв, С. І. Бандур, І. К. Бондар, Б. М. Генкин, К. Н. Гусов, Т. Д. Добровольська, А. В. Осадчих, С. П. Пешков та інші. Що ж

до нормативного регулювання правового статусу дитини з обмеженими можливостями, то це питання у межах одного монографічного дослідження не розглядалося. Тому метою цієї статті є з'ясування нормативної основи правого положення дитини з вадами здоров'я в Україні, для досягнення якої необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати діюче міжнародне та вітчизняне законодавство в цій сфері, зробити його правовий аналіз; дослідити досвід інших держав щодо нормативно-правової основи забезпечення правового статусу дитини з обмеженими можливостями.

Як стверджує Є. Ю. Соболев, на сьогодні законодавство України встановлює засади соціальної захищеності людей з особливими потребами в Україні і гарантує їм на одному рівні з усіма іншими громадянами перспективи для участі в політичній, економічній, культурній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечення необхідних умов, які дозволяють особам з вадами у розвитку вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями, потребами та інтересами. Нині в Україні, такі особи користуються усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, а також гарантій закріплених Конституцією та законодавством України. Дискримінація людей з особливими вадами забороняється і переслідується законом. Діяльність держави щодо дітей з психічними та (або) фізичними розладами здоров'я розкривається через створення правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для забезпечення їх вимог у відновленні

здоров'я, матеріальному забезпеченні, навчанні тощо [1].

Соціальне законодавство України щодо правового статусу дітей з особливими потребами здоров'я не охоплює в повному обсязі багатьох питань, вирішення котрих є необхідним сьогодні. Більшість нормативно-правових актів, які регламентують права та обов'язки дітей з особливими потребами є складними у застосуванні, а їх значна кількість ще більше заважає їх використанню на практиці.

Основними законодавчими актами в Україні щодо визначення правового статусу особи з обмеженими можливостями є Конституція України, а також Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про охорону дитинства», Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [2].

Аналіз нормативних документів засвідчує, що права дітей з порушеннями розвитку на сьогодні закріплені в багатьох міжнародних нормативно-правових актах, таких як: Декларація про права інвалідів, Конвенція про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Всесвітня декларація «Освіта для всіх», Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах, Всесвітня програма дій стосовно інвалідів, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів.

Указані нормативні документи регламентують удосконалення освітньої галузі та забезпечення усіх прав і свобод дітей фізичними або психічними порушеннями на ведення гідного життя.

Конституція України наголошує, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Конституція також містить ряд гарантій захисту прав дитинства, зокрема стаття 52 встановлює, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [3].

Закон України «Про охорону дитинства», прийнятий 26 квітня 2001 року визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Стаття 1 Закону визнає дитину-інваліда як дитину зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [4].

Зазначений закон визначає завдання законодавства про охорону дитинства, основні принципи охорони дитинства, систему заходів щодо охорони дитинства, права та свободи дитини, правове становище дитини у сім'ї та її взаємини з батьками та близькими родичами, взаємини із суспільством, встановлює правове положення дитини в незвичайних ситуаціях (діти-сироти, діти з особливими потребами тощо) та встановлює відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства.

Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами. Зазначений нормативно-правовий акт визначає систему державних органів, які здійснюють державне управління в галузі забезпечення соціальної захищеності інвалідів: центральний орган виконавчої влади з питань праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я України та органи місцевого самоврядування, а також порядок їх діяльності та фінансування. Також цим законом регулюється порядок діяльності громадських організацій інвалідів, які створюються з метою здійснення заходів щодо соціального захисту, реабілітації інвалідів, залучення їх до суспільно корисної діяльності, занять фізичною культурою і спортом. Розділи IV-VI містять норми щодо працевлаштування, освіти, професійної підготовки людей з обмеженими можливостями, їх матеріального, соціально-побутового та медичного забезпечення, а також щодо безперешкодного доступу зазначених осіб до соціальної інфраструктури [5].

Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» гарантує інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму. Закон встановлює

розміри державної соціальної допомоги дітям з обмеженими можливостями, строки їх призначення та виплати, умови перерахування виплат, надбавки та інше [6].

Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» зазначає, що Україна як член міжнародного співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні [133].

До основних підзаконних нормативно-правових актів належать: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 08 жовтня 2008 р. та Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» № 866 від 24 серпня 2008 р., що регулює порядок та механізм функціонування органів опіки та піклування з моменту виявлення дитини, яка залишилась без піклування батьків, до її передачі у сім'ю та виконання контролюючих дій за умовами проживання і виховання дитини.

Нині в Україні функціонують загальнодержавні та галузеві програми, метою яких є покращання здоров'я, створення оптимальних умов для народження та виховання дітей, підвищення якості освіти, соціальний захист дітей, боротьбу з ВІЛ/СНІДом. Прикладом таких програм є Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року»; міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки; Програма «Шкільний автобус»; Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки та інші.

Розвиток національного законодавства щодо правового статусу дітей з обмеженими можливостями обумовив широке впровадження норм міжнародних документів у вітчизняне законодавство. Категоріальний апарат щодо поняття та правового статусу дітей з особливими потребами значно розширився з часів ратифікації Україною низки міжнародних актів.

Щодо міжнародно-правових актів стосовно дітей з обмеженими можливостями, то першочерговим серед них є Декларація прав дитини

від 20 листопада 1959 року, яка визнала своєю метою забезпечення щасливого дитинства дітям і гарантування їм прав і свобод, які передбачені в декларації. Також цей документ закликає батьків, чоловіків і окремих осіб, а також громадські організації, місцеву владу і національні уряди до визнання і дотримання цих прав, шляхом законодавчих та інших заходів, поступово прийнятих відповідно до принципів, встановлених в Декларації. Основним принципом декларації є те, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження [7].

Безумовно, що саме Декларація з прав дитини є базовим та найвищим за юридичною силою нормативно-правовим документом щодо визнання та правового регулювання статусу дітей взагалі, та дітей з обмеженими можливостями зокрема.

Конвенція ООН про права дитини визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Дія Конвенції поширюється на всіх держав-учасниць (Україна ратифікувала Конвенцію 21 лютого 1990 року), які в свою чергу, поважають і забезпечують всі права за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин, та вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї [8]. Цей нормативний документ визначає повноваження та обов'язки держави щодо повного забезпечення прав та свобод дитини.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей, ратифікована 3 серпня 2006 року, спираючись на Конвенцію ООН про права дитини, спрямована на підтримку прав дітей, надання їм процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [10].

П'ятдесят восьма сесія Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, заслухавши доповідь про інвалідність (в тому числі й дитячу), включаючи введення та реабілітацію – закликає держави-члени зміцнювати національні програми, політику і стратегії з метою здійснення прийнятих Організацією Об'єднаних Націй Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для людей з обмеженими можливостями, сприяти зростанню усвідомлення широкою громадськістю значення питання інвалідності та координувати зусилля всіх груп населення, спрямовані на участь у заходах щодо запобігання інвалідності; розвивати свою наукову базу знань з метою зміцнення та захисту прав і гідності інвалідів та забезпечувати їх повну участь у житті суспільства, особливо шляхом стимулювання навчання та охорони робочих місць. Також, Концепцією ВООЗ передбачено, що приводом для призначення інвалідності є не сама хвороба чи травма, а їх наслідки – порушення тієї чи іншої психологічної, фізіологічної або анатомічної структури чи функції, що призводить до обмеження життєдіяльності та соціальної неповноцінності [11, с. 19–20].

Інший міжнародний нормативно-правовий акт – Декларація про права інвалідів, яка була прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1975 року, також надає загальне визначення інваліда, як особи, яка не може цілком чи частково самостійно забезпечити потреби нормального особистого і (чи) соціального життя через недолік (вроджений, надбаний, фізичні чи розумові відхилення) [12, ст. 1]. Схоже визначення людей з інвалідністю містить й Конвенція про права інвалідів, яка визнає їх такими, хто має стійкі фізичні, розумові, інтелектуальні чи сенсорні порушення, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній і дієвій участі у житті суспільства на рівні з іншими [13].

Питання реабілітації та зайнятості осіб з особливими потребами детально регулює Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, яких вона визначає як осіб, можливість котрих отримувати і зберігати належну роботу та можливості кар'єрного росту значно обмежені у зв'язку з належним чином підтвердженою фізичною чи розумовою вадою [14].

Варто звернути увагу й на законодавство деяких країн світу щодо осіб з обмеженими можливостями. Так, Німеччина має власний Соціальний кодекс, прийнятий у 1997 році, який встановлює права та свободи людей із зниженням працездатності, під якими розуміються особи,

нездатні виконувати свою роботу та отримувати заробіток, який вони мали до такого зниження. Закон Сполучених Штатів Америки «Про соціальне забезпечення» від 1967 року визначає правовий статус «непрацездатної особи».

У Швейцарії права та свободи осіб з обмеженнями здоров'я визначаються Законом «Про страхування по інвалідності», під якою розуміють зниження працездатності в отриманні заробітку, що було викликано погіршеннями фізичного чи психічного здоров'я внаслідок трудового каліцтва, загального захворювання або нещасного випадку [14, с. 61].

Постанова Міністерства праці та соціального розвитку Російської Федерації встановлює засади класифікації тимчасових критеріїв, які використовуються при здійсненні медико-соціальної експертизи при встановленні інвалідності, визначає останню як соціальну недостатність особи, яка виникла внаслідок порушення здоров'я, яке супроводжується стійким розладом функцій організму, що призводить до обмеження життєдіяльності і необхідності соціального захисту [15, п.1].

Законодавство Республіки Беларусь теж регулює правовий статус осіб з обмеженими можливостями відповідно до Інструкції по визначенню груп інвалідності 12 серпня 2002 року. Відповідно до цієї Інструкції, інвалідність – це соціальна недостатність особи, яка зумовлена порушенням здоров'я (анатомічним дефектом, травмою, захворюванням) зі стійким розладом функцій організму, що обумовлює обмеження життєдіяльності та необхідність соціального захисту [16].

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що особа з фізичними або розумовими недоліками розглядається міжнародним та вітчизняним законодавством незалежно від своєї дієздатності та корисності для соціуму, як об'єкт соціальної допомоги і піклування, внаслідок чого на сьогодні потрібно розвивати нормативну базу в цій сфері задля забезпечення належних умов її життєдіяльності для максимальної її самореалізації у суспільстві.

Відзначимо, що більшість нормативних актів, які встановлюють заходи соціальної підтримки дітей з обмеженими можливостями в більшості своїй характеризуються відсутністю однакового застосування термінів, страждають неточністю формулювань [17, с. 124].

Однак, останнім часом спостерігається тенденція удосконалення законодавства у сфері соціальної підтримки дітей з особливими потребами, яке починає вибудовуватися у певну систе-

му. Прийняті за останні роки нормативно-правові акти заклали фундамент до формування державної системи законодавства в цій сфері, оскільки законодавство про правовий статус і соціальний захист дітей з фізичними або розумовими вадами перебуває у спільному віданні державної влади та місцевого самоврядування. Зрештою, нині повністю система законодавства ще не збудована [17, с. 125].

Виходячи з вищесказаного можемо сформулювати можливе визначення поняття «законодавство у сфері соціальної підтримки дітей з обмеженими можливостями» – це система ієрархічно пов'язаних між собою нормативно-правових актів України, які включають в себе правові норми, спрямовані на реалізацію правового статусу дітей з особливими можливостями.

Як показав попередній аналіз нормативної бази щодо правового регулювання статусу дітей з обмеженими можливостями, правові норми у цій сфері «розкидані» по різних нормативних правових актах: законах і указах, постановах, державних програмах, локальних актах. Законодавство у сфері правового регулювання статусу дітей з обмеженими можливостями розрізнено, характеризується прогалинами. Це – наслідок негативних процесів, які у наш час протікають в конституційному, адміністративному законодавстві та законодавстві в галузі соціального забезпечення. Значний вплив на законодавче забезпечення даної сфери має і недостатня теоретична вивченість проблеми.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що систематизація всіх норм, які регулюють статус дітей з обмеженими можливостями на сьогоднішній день є першочерговим питанням законодавця. На нашу думку, ця систематизація повинна здійснюватися шляхом кодифікації чинних норм, або створення основ законодавства у цій галузі.

Звичайно, процес систематизації законодавства тривалий. Проте, беручи до уваги те, що за сучасних умов правовий статус дітей з обмеженими можливостями регламентується різними за юридичною силою, та змістом нормативними документами, слід визнати, що їх досить важко систематизувати. Вважаємо, що це треба здійснювати не одноразово, а поетапно.

Література

1. *Соболь Є. Ю.* Діяльність прокуратури щодо забезпечення прав і свобод дітей-інвалідів посадовими особами органів виконавчої влади / Є. Ю. Соболь // *Право та державне управління*. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ptdu/2010_1/files/PD-110_11.pdf.

2. *Перелік* нормативно-правових документів щодо забезпечення реабілітації дітей-інвалідів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.infoline.sumy.ua>

3. *Конституція* України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. *Про охорону дитинства*: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>.

5. *Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні*: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

6. *Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам*: Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 33–34. – Ст. 404.

7. *Декларація прав дитини* від 20 листопада 1959 року // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384.

8. *Конвенція про права дитини* від 20.11.1989 року // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.ra-da.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021.

9. *Європейська конвенція про здійснення прав дітей* від 25.01.1996 року // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_135.

10. *Третій доповідь Комітета В. 58 сесія Всесвітньої асамблеї здравоохоронення* 24 мая 2005 г. // *Всесвітня організація здравоохоронення*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://apps.who.int/gb/ebw-ha/pdf_files/WHA58/A58_59-ru.pdf.

11. *Декларація про права інвалідів* від 09.12.1975 // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.ra-da.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_117.

12. *Конвенція про права інвалідів* від 13.12.2006 // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.ra-da.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_g71.

13. *Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів* від 20.06.1983 // *Законодавство України*. [Електронний ресурс] – Режим

доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_065.

14. *Красномовець В. А.* Інвалідність: відображення соціального явища у теоретичних поняттях в контексті людського розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/39.pdf.

15. *Об* утверждении классификаций и временных критериев, используемых при осуществлении медико-социальной экспертизы: Приказ Министерства здравоохранения Российской Федерации, Постановление Министерства труда и социального развития Российской Федерации от 29.01.1997 № 30 // *Предпринимательское право*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.businesspravo.ru>.

16. *Об* утверждении Инструкции по определению групп инвалидности: Постановление Ми-

нистерства здравоохранения Республики Беларусь от 12.08.2002 №61 // *Право*. Законодательство Республики Беларусь. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravo.kulichki.com>.

17. *Галагузова М. А.* Социальная педагогика / М. А. Галагузова – М.: ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

М. Г. Эрмилова

Нормативно-правовое регулирование правового статуса ребенка с ограниченными возможностями в Украине: историко-правовой аспект

Статья посвящена исследованию нормативно-правового регулирования правового статуса ребенка с ограниченными возможностями в Украине. Дается содержательный анализ действующего отечественного законодательства в этой сфере, исследуются положения международных документов по указанной проблематике.

M.G. Ermilova

Normatively legal adjusting of the legal status of a child with the limited possibilities in Ukraine: historically legal aspect

The article deals with regulatory legal status of children with disabilities in Ukraine. We give a meaningful analysis of existing national legislation in this area, we study the provisions of international instruments on this issue.